

Tomislav Jonjić: Ivo Pilar 1918.—1933. Jugoslavenske godine ideologa protujugoslavenstva. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko katoličko sveučilište, 2023.

U listopadu 2023. godine u Zagrebu je u izdanju Hrvatske sveučilišne naklade i Hrvatskog katoličkog sveučilišta objavljena knjiga dr. sc. Tomislava Jonjića, *Ivo Pilar 1918.—1933. Jugoslavenske godine ideologa protujugoslavenstva*. Knjiga se bavi razdobljem života i djelovanja hrvatskoga znanstvenika i političara Ive Pilara u jugoslavenskoj državi, te je drugi dio Jonjićeve opsežne disertacije o Ivi Pilaru i nastavak njegove prethodno objavljene knjige, *Ivo Pilar — pisac, političar, ideolog (1898.—1918.)*, koja se bavi razdobljem Pilarova života i djelovanja u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Na šestotinjak stranica ova knjiga uglavnom kronološki prati Pilarov životni put od stvaranja jugoslavenske države (1918.) do njegove nasilne i još uvijek nerazjašnjene smrti (1933.). Uz uvod i zaključak, knjiga je podijeljena na još šest poglavlja, unutar kojih se potanko opisuju postaje na tom Pilarovu putu: njegovi dojmovi nakon sloma njegovih protujugoslavenskih koncepcija i selidba iz Tuzle u Zagreb, od 1918. do 1920. (*U novoj državi: nepristajanje na marginu*), upletenost u zagrebački veleizdajnički proces i početak okretanja znanstvenom radu kao odmaku od besperspektivnosti hrvatske politike, od 1921. do 1922. (*Između tamnice i*

društvene afirmacije), afirmacija unutar zagrebačkog Sociološkog društva, od 1924. do 1933. (*Pilarova sociologija*), nastavak njegova starog zanimanja za vjerske teme, osobito za bogumilstvo, od druge polovice 1920-ih (*Vjersko-kulturne teme*), povratak otvorenoj političkoj djelatnosti i povezivanje s HSS-om, od druge polovice 1920-ih (*Za nacionalni pokret, protiv internacionalnih koncepcija*), te nastavak otvorene političke djelatnosti i nasilna smrt, od 1932. do 1933. g. (*Epilog*).

U opisivanju navedenog Pilarova životnog puta autor se ne zadržava na njegovu djelovanju, niti na njegovim stajalištima o pojedinim problemima s kojima je dolazio u dodir ili ih zastupao, nego potanko analizira kontekst svake Pilarove životne situacije, svakog problema koji je na Pilara utjecao, te iznosi historijat svake ideje s kojom je Pilar dolazio u doticaj. Tako ova knjiga obiluje elaboratima o stranačkim odnosima u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, o vanjskopoličkim odnosima ove države, geopolitičkom položaju hrvatskih zemalja, jugoslavenskoj i hrvatskoj nacionalnoj ideji, pravoslavlju, bogumilstvu, vjerskom dualizmu, rasnim teorijama, teozofiji, antropologiji, sociologiji, fašizmu, boljševizmu... U knjizi autor na intelektualno uzbudljiv način plete bogatu sliku međuratnog hrvatskog građanskog društva, sliku vremena kada su se ljudi dijelili po idejama, a ne po životnim stilovima. Kroz more informacija ovakve knjige, mišljenja sam, ne može se na pravi način probiti ako nemaš konop, nit vodilju, koja će te vezati za čvrsto tlo. Takav konop, ono što sam tražio među

redovima ove knjige bio je odgovor na pitanje: Može li istinski hrvatski nacionalizam postojati izvan pravaških redova? Prema ovoj knjizi, Ivo Pilar je dokaz da može.

Ivo Pilar je »inače dobar Hrvat«, koji je »za samostalnu hrvatsku državu«, »ali od šume ne vidi nikada stabla. Neprestano umuje, filozofira, strahuje i u tome labirintu od ideja, teza i protuteza ne može redovno da povuče onaj zdravi zaključak, koji bi povukao svaki naš seljak.« Tomislav Jonjić iznosi ovu političku svjedodžbu Ive Pilara, koju je pred kraj njegova života dao jedan od čelnika ustaškog pokreta, pravaš Mile Budak, te ona svjedoči da su radikalni hrvatski nacionalisti poznavali i poštovali Pilarov politički cilj, koji je bio isti kao i njihov, no da kod Pilara nisu uvažavali metodu dolaska do tog cilja. Niti su radikalni hrvatski nacionalisti shvaćali Pilara kao dio svoga kruga, niti je Pilar ikada želio biti njegov dio, nego se kretao i djelovao u jugoslavenskom srednjostrujaškom miljeu, i to dobrim dijelom među simpatizerima i promicateljima jugoslavenske ideje, gdje je u skladu sa sebi svojstvenom proturječnošću težio ostvarenju iminentno pravaškog cilja, istodobno kritizirajući pravaštvo gotovo kao politički promašaj.

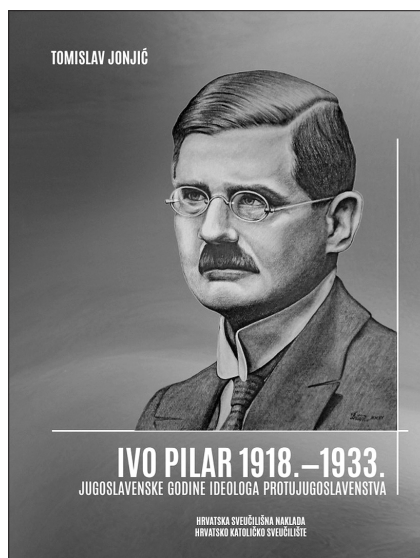
Prema Tomislavu Jonjiću, ono što su pravaši predbacivali Pilaru, on je predbacivao njima: metodu dolaska do zajedničkog cilja. S jedne im je strane zamjerio političku pasivnost, odnosno bojkot institucija jugoslavenske države zbog kojeg nisu bili kadri izvući nimalo koristi za hrvatski narod, a s druge strane upravo

suprotno, revolucionarni avanturizam, odnosno težnju za nepromišljenim razbijanjem jugoslavenske države. Za razliku od njih, Pilar je pozivao na postupan put do hrvatske samostalnosti, najprije sudjelovanjem državotvornih Hrvata u institucijama vlasti jugoslavenske države, zatim prometnim, kulturnim i gospodarskim povezivanjem i jačanjem hrvatskih zemalja unutar jugoslavenske države, pa državopravnom reformom Jugoslavije unutar koje će doći do upravnog spajanja hrvatskih zemalja i na kraju strpljivim čekanjem povoljne prilike za razbijanje jugoslavenske države.

Ovakvo razumijevanje hrvatske politike Pilara je približilo dvjema političkim strankama, koje su hrvatsko pitanje mislile riješiti unutar jugoslavenskog okvira: najprije Hrvatskoj zajednici, a nakon Radićeve smrti Hrvatskoj seljačkoj stranci, na čiju je politiku pred svoju smrt imao i nešto jači utjecaj. Zbog ovog se utjecaja nameće sljedeće pitanje: Ne treba li onda i politiku HSS-a s hrvatskog nacionalističkog stanovišta promatrati blagonaklono i tumačiti kao politiku koja je poput Pilarove težila evolutivnim putem stvoriti neovisnu hrvatsku državu? Tomislav Jonjić smatra da ne treba, jer da se iza Mačekova »povremenog verbalnog hrvatskog radikalizma krio autentični jugoslavenski reformizam«, koji se očitovao u Mačekovu nastavku suradnje sa Samostalnom demokratskom strankom, te njegovim odbijanjem preuzimanja odgovornosti za sudbinu hrvatskog naroda, 1941. godine, kada se pokazao spremnim prihvatiti njemačku vojnu upravu u raskomadanoj Hrvatskoj.

Jer, smatra Tomislav Jonjić, Ivo Pilar je sve polagao na hrvatsku teritorijalnu cjelovitost, te je, primjerice, i njegova metoda postizanja hrvatske neovisnosti bila uvjetovana procjenom geopolitičkih odnosa u hrvatskom okruženju i strahom da bi Hrvatska iz revolucionarne pustošvine mogla izaći teritorijalno umanjena toliko da ne bi bila sposobna za samostalan život. Dok su radikalni hrvatski nacionalisti imali vjeru u snagu hrvatskog naroda, te su hrvatsku državnu neovisnost stavljali ispred njezine teritorijalne cjelovitosti, u Pilarovim se planovima očito bilo uvjerenje o slabosti hrvatskog naroda. U okolnostima postojanja jugoslavenske države Pilar je zadržao staro uvjerenje o superiornosti srpskog nacionalizma, ojačanog nacionalnim pravoslavljem i imperijalnim poslanjem, nad sekularnim hrvatskim nacionalizmom. No, u odnosu prema predjugoslavenskom razdoblju ovaj strah je u Pilara ponešto slabio, a pojačao se strah od talijanskog imperijalizma, od kojega je, prema Pilarovu mišljenju, trenutačno dobar zaklon pružala i jugoslavenska država.

Osим toga, navodi Jonjić, Pilar je s vremenom došao i do spoznaje da srpstvo u jugoslavenskoj državi, iako i dalje objektivno snažnije od hrvatstva, počinje slabjeti, a hrvatstvo jačati, zbog čega je smatrao da će jugoslavensku državu prije njezina konačnog raspada biti moguće reformirati u smjeru hrvatsko-srpskog dualizma. Pritom je planirao da se zbog geopolitičkih razloga, oko Hrvatske okupe ne samo sve hrvatske zemlje, nego i sve »prečanske« zemlje, uključujući i Crnu Goru. Ipak, prema njegovu mišljenju,

nepromijenjenom u odnosu prema predjugoslavenskom razdoblju, središnja točka hrvatskog nacionalnog programa i dalje je bila Bosna i Hercegovina, bez koje je Hrvatima i Hrvatskoj, prema Pilarovu mišljenju, prijetio nestanak.

Slabljenje srpskog čimbenika u Jugoslaviji Pilar je, između ostaloga, dovodio u vezu sa slomom ruskog nacionalno-vjerskog imperijalizma, uzrokovanog boljševičkom revolucijom u Rusiji. No, ta ista boljševička revolucija u Pilaru, liberalnom intelektualcu koji je u temelj društva postavljao cjelovitog i slobodnog pojedinca, potaknula je novu bojazan, ovaj put strah od komunizma u Hrvatskoj. Dok se u tom kontekstu bojavao pobjede domaćih komunista kao dijela svjetskog komunističkog pokreta, njegov strah od drugog kolektivističkog i protudemokratskog pokreta, fašizma, odnosio se ponajprije na talijanski imperijalizam. No, budući da je fašizmu odricao uteme-

ljenje u doktrini, pa ga je bitno definirao kao akcijski, borbeni pokret, koji se u ostvarenju svojih ciljeva služi nasilnim, neparlamentarnim sredstvima, možda je strepeći od fašizma strepio i od pojave borbene ustaške organizacije na političkom poprištu.

Pilar je kao liberal ipak bio protivnik i hipertrofirano individualizma, te je smatrao da je afirmacija pojedinca moguća samo u sklopu naroda, koji je »prirodni i biološki nužni okvir ljudskog života«, jedini izvor kulture i povijesti te nezaobilazan posrednik između pojedinca i čovječanstva, kojem posredniku pojedinac ima dužnost pripadati kako bi mogao afirmirati sebe i doprinijeti čovječanstvu. Nešto poslije, približavajući se HSS-u, Pilar je djelomično prihvatio i socijalnu politiku ove stranke, predviđajući okupljanje hrvatskog naroda u staleže, koji bi jedinstvenu hrvatsku nacionalnu politiku vodili pod vodstvom seljačkog staleža.

Prema Pilarovu stalnom uvjerenju, slabost hrvatskog nacionalizma u odnosu prema srpskom nije bio plod trenutanih okolnosti, nego je ova slabost bila genetska, te je uz geopolitički moment, uzrokovana vjerskom podijeljenošću Hrvata i njihovim pripadanjem univerzalnom, anacionalnom katoličanstvu i antinacionalnom islamu. S druge strane, Srbi su jedinstveno pripadali snažno nacionalno obojenom pravoslavlju. Radi prevladavanja ovih hrvatskih slabosti, Ivo Pilar se u jugoslavenskoj državi bavio mišlju o prometnom i gospodarskom povezivanju hrvatskih zemalja, koje bi nadoknadilo njihovo geopolitičko nejedinstvo, te o slijevanju katoličanstva, islama i ostataka bo-

sanskog bogumilstva, kako bi se uspostavilo hrvatsko vjersko jedinstvo. Pilar je bosansko bogumilstvo definirao kao dualističku religiju, koja je korijenima imala u perzijskom mazdaizmu, a koja je posredstvom bugarskih manihejskih sljedbi u srednjem vijeku došla u Bosnu. Tamo ju je prihvatilo etnički hrvatsko stanovništvo Bosne, pripadnici takozvane hrvatske narodne stranke, koji su poraženi od takozvane hrvatske latinske stranke uporište pronašli u Bosni. Iako to nije bila njegova namjera, Pilarova istraživanja utemeljena na pretpostavci o mazdaističkom porijeklu bosanskog bogumilstva jačala su teoriju o iranskom, a potkopavala teoriju o slavenskom porijeklu Hrvata.

Iako je Pilar u nacionalno-političkom smislu nedvojbeno bio Hrvat, on je kao »slavosrpski potomak« vjerovao i u slavensko porijeklo Hrvata, te u njihovu djelomičnu određenost tim porijeklom. Sebe je, između ostaloga, nazivao »slovenskim patriotom«, a slavenske Srbe u etničkom je smislu smatrao narodom najrodnijim Hrvatima. Ipak, ne samo njegovo pristajanje uz teoriju o mazdaističkom porijeklu bosanskog bogumilstva, nego i njegovo mišljenje o etnogenezi hrvatskoga naroda približavali su ga teoretičarima neslavenskog porijekla Hrvata. Naime, Pilar je u prvom redu smatrao da u životu naroda religija ima »najveću, upravo sudbonosnu ulogu«, veću i od podrijetla i od rasne pripadnosti. O katoličanstvu je mislio da je ono »proizvod romansko-germanskoga duha«, pa da ono »ne može biti protugermansko, ako se ne želi odreći svoje biti.« Dok je nakon

prodora u Europu ostale Slavene instinktivno privuklo pravoslavlje, Hrvate i Poljake, koji su prema Pilarovu mišljenju sačuvali čišću slavensku, a time i arijsku krv od ostalih slavenskih naroda, instinktivno je privuklo katoličanstvo, te su oni, kako piše Pilar, »u svojoj slavensko-arijskoj krvi osjećali duboku odbojnost prema pravoslavlju isto kao svojedobno Goti.« Nakon toga ovi su se slavenski Prahrvati, kao vladajući sloj u hrvatskoj državi, u višestoljetnom procesu stopili u jedinstven hrvatski narod s predhrvatskim Slavenima na prostoru hrvatske države.

Dakle, prema Pilaru, prvobitni Hrvati i Slaveni na prostoru Hrvatske rasno su se razlikovali, a pritom je manje bitno jesu li Hrvati bili rasno čišći Slaveni od drugih Slavena ili Goti, odnosno Iranci. Bitno je da je ovaj rasni moment, prema Pilaru, utjecao na priklanjanje Hrvata katoličanstvu, koje je uz miješanje s predhrvatskim Slavenima u hrvatskoj državi poslije ključno utjecalo na stvaranje hrvatskog naroda i njegov nacionalni karakter. U ovom je kontekstu Tomislav Jonjić posebno istaknuo da se za razliku od tadašnjih ideologa jugoslavenskog nacionalizma, koji su svoje uvjerenje o postojanju jedinstvenog jugoslavenskog naroda mogli temeljiti i temeljili su isključivo na jezično i biološko-rasnim teorijama, Pilarov hrvatski nacionalizam, uz rasnu sastavnicu, temeljio i na religijsko-kulturnim i povijesno-državnim čimbenicima. Također, temeljio se na subjektivnom momentu, hrvatskom nacionalnom identitetu koji je izvirao iz kulturno-povijesne sastavnice hrvatskog nacionalizma.

Na kraju, nakon ove knjige za Ivu Pilara možemo reći da je predstavljao specifičan spoj pravaša i naprednjaka. Od pravaša, koji su u moderno doba stvorili pojam hrvatske državne neovisnosti i nacionalne posebnosti, naslijedio je cilj odnosno bit, a od naprednjaka je naslijedio metodu dolaska do cilja sitnim koracima, odnosno formu. U njegovu samoodređnju prevladavala je ova forma, pa se Pilar nikad nije smatrao pravašem, kao što je on i političke stranke ponajprije mjerio po formi, idu li prema cilju koji nije trebao biti potpuno sukladan njegovu, ekonomično i oprezno ili ne. S ovima, mislio je valjda, može se barem donekle doći, s pravašima nigdje. Povijest nam nije dala priliku vidjeti bi li Pilar pozdravio stvaranje NDH i bi li joj stavio na raspolaganje svoje snage, no dala nam je priliku vidjeti da projekt NDH, stvoren prvenstveno u režiji pravaša, nije uspio. Sa da nam ostaje pitanje je li Pilar bio pametniji ili uplašeniji od pravaša. O tomu nam ova knjiga ne govori.

• *Dr. sc. Mislav Gabelica*